

Het Magisch-Realisme in Hubert Lampos roman 'De komst van Joachim Stiller'

In 1960 verscheen Hubert Lampos roman 'De komst van Joachim Stiller'. Dat boek was meteen een succes en werd 3 jaar later met de 'Driejaarlijkse Staatsprijs' van België bekroond. Met dit boek bevestigde Lampo zijn naam als schrijver, maar tegelijk betekende het de doorbraak van het zogenaamde magisch-realisme in zijn oeuvre. Het ontstaan van deze roman kan als één voorbeeld gelden voor de werking van het magisch-realisme.

Lampo vertelt en schrijft ook herhaaldelijk (o.a. in 'De zwanen van Stonehenge') wat hem bij het schrijven van dit boek overkomen is. Toen hij met het schrijven van deze roman begon, was hij van plan een roman over de angst te schrijven. Hij had uit de oorlogstijd een sterke angst overgehouden die hij niet meester kon worden. Door het schrijven wilde hij zich ervan bevrijden. Maar plotseling merkte hij dat hij de draad kwijt raakte. Het was zijn bedoeling geweest om een bedreiging door anonieme brieven - wat wel vaker op een redactie voorkomt - later tot een heuse grap van Freeks collega's te reduceren. Verrast stelde Lampo vast, dat hij een Messias-verhaal had geschreven, wat niet in zijn opzet had gelegen zoals hij met nadruk zegt.

Dit verschijnsel boeide hem zo zeer dat hij na het schrijven op zoek ging naar verklaringen hiervoor. Hij begreep al gauw dat hij in de werken van de Zwitserse psycholoog C.G. Jung moest gaan zoeken. Hier las hij over de archetypen. Dat zijn voorstellingen uit oeroude tijden die als een soort van relictten in het menselijke geheugen zijn overgebleven bij zijn ontwikkeling door de eeuwen heen. Die voorstellingen horen in het collectieve onbewuste thuis dat iedere mens naast het individuele onbewuste heeft en dat deel uitmaakt van de psyche van het individu.

Wat was er toen met Lampo gebeurd? Zoals Lampo zelf zegt, kwam door de thematiek van het boek, namelijk de angst, in zijn onderbewuste een verdrongen herinnering los die aan zijn angst ten gronde lag, en waarvan hij door de tussenkomst van het Messias-archetype kon worden verlost, net zoals in het boek Simone, Keldermans en Freek. In zijn essayistische roman 'De zwanen van Stonehenge' noemt Lampo dit soort verschijnsel 'imitatieve magie'. Zoals vroeger de Godkoning de dood onderging voor zijn volk, zo ondergaat Freek - Lampo noemt hem eens een afsplitsing van de auteur - als vervanger van de auteur zelf deze 'ancestrale angst' en wordt door Stiller voorgoed van deze angst verlost.

Na het lezen van Jungs werken wordt Lampo zich ervan bewust dat

hij een magisch-realistische roman heeft geschreven. Hij sluit daarmee aan bij een literaire stroming die Johan Daisne reeds in 1942 in België heeft geïntroduceerd door zijn roman 'De trap van steen en wolken'. Bij Daisne vindt Lampo de Italiaan Bontempelli vermeld, door wie de term 'magisch-realisme' in de literatuur ingang vond. Hij gebruikt deze term in 1927 ter aanduiding van een nieuwe literaire stroming nadat dit begrip reeds vroeger in de schilderkunst werd gebruikt in verband met de 'Neue Sachlichkeit' in Duitsland, maar ook met de 'pittura metafisica' van de Chirico en Carra. In Noord-Nederland heeft de term Magisch-realisme via de Duitse schilderkunst uit de jaren na de eerste wereldoorlog ingang in de schilderkunst gevonden en werd pas na de tweede wereldoorlog via de Zuid-nederlandse literatuur voor bepaalde romans b.v. van Vestdijk en Bordewijk gebruikt. Ook in Duitsland is deze term in de schilderkunst aanvaard, komt pas in de laatste jaren ook in de letterkunde voor, m.b.t. de werken van Kafka en Meyrink. Geleidelijk krijgt het begrip magisch-realisme internationale erkenning als literair-historisch begrip.

Christiane van de Putte stelt in haar romanpoëtica over het magisch-realisme een aantal kenmerken samen: Het wordt beoefend door schrijvers die een afkeer van het realisme hebben, maar wel het realisme tot uitgangspunt nemen voor het zoeken naar een geheim dat achter de realiteit schuilt. Daarbij vervult de verbeelding een symbolische functie, ze slaat de brug tussen de zintuiglijke wereld en het bovenzinnelijke. Hun doel is de diepere zin van het leven te ontdekken. Ze hebben geen esthetische bedoeling, maar vakmanschap is wel vereist.

Maar wat is voor Lampo dan hetgene dat de magisch-realistische literatuur kenmerkt? In zijn toenemend essayistisch werk schrijft Lampo steeds over het magisch-realisme als literair genre. Volgens hem is de magisch-realist de schepper van een eigen wereld, die samenhangt, met vaak een eigen kosmogonie en theogonie. Anders dan Daisnes wereldbeeld dat op het filosofische vlak thuis hoort, volgt Lampo de psychologie van C.G. Jung. De mens is op zoek naar het geluk dat hij volgens Jung alleen maar in zich zelf kan vinden. De weg van de mens is de tocht van het individu, van het ik, naar het eigen zelf, de individuatie zoals Jung dat noemt. Bij het proces van de individuatie zijn archetypen betrokken dus mythische oerbeelden die alle mensen 'bezitten'. De mens doorloopt op zijn weg verschillende stadia, die Jung het masker, de schaduw, de animus/anima en het zelf noemt. In het zelf zijn de fysische en psychische gegevens van de mens in harmonie gebracht. Dat betekent dat alle tegenstellingen, b.v. tussen goed en kwaad, bewust en onbewust, mannelijk en vrouwelijk, fysisch en psychisch zijn veranderd in harmonie doordat de tegenstellingen elkaar hebben aangevuld.

Met grote belangstelling gaat Lampo op zoek naar andere auteurs die in de trant van het magisch-realisme hebben geschreven. Daarbij komt hij auteurs als E.T.A. Hoffmann ('Der goldene Topf') e.a. tegen, maar ook Alain Fournier voor wiens werk ('Le grand Meaulnes') hij al sinds zijn jeugd een voorliefde koesterde. Ook de Duitsers Kafka en Meyrink rekent hij erbij.

Duidelijk onderscheidt Lampo tussen een literatuur die over magie gaat of fantastisch is en de magisch-realistische literatuur zelf. Hij zegt eens dat niet het **wat**, maar wel het **hoe** belangrijk is voor het schrijven. Voor Lampo is het trouwens noodzakelijk dat de magisch-realistische auteur van de realiteit uitgaat. Het grondwoord is realisme. Maar de auteur moet daarbij persoonlijke ervaringen verwerken doordat hij naar zijn binnenste luistert. Plotseling komt in een soort van inspiratieproces iets in de schrijver los wat niet van tevoren in zijn opzet had gelegen, maar wat uiteindelijk wel zijn verhaal gaat bepalen zoals we hebben vastgesteld bij het ontstaan van 'Stiller'.

Opvallend zijn in dit boek de elementen die op het parapsychologische vlak thuis horen, als het ware het contact opnemen van Stiller met de hoofdfiguren door brieven en telefoontjes.

Op zoek naar een verklaring wordt de wereld van de wetenschap erbij betrokken, hier de grafoloog, die bevestigt dat Stillers eerste brief aan Freek inderdaad al vóór Freeks geboorte is geschreven en toch betrekking heeft op een actueel gebeuren zoals de herstellingswerken in de Kloosterstraat, wat uit een onderzoek van papier en inkt blijkt.

De figuur van Stiller lijkt tot het fantastische te behoren, maar na verloop van het verhaal krijgt de lezer steeds meer de indruk dat er een 'andere realiteit' bestaat waarin ruimte en tijd geen toepassing meer vinden. Het verhaal neemt een andere dimensie aan. De theoloog Stiller uit de 16e eeuw, de Amerikaanse soldaat Stiller uit de oorlog, de brievenschrijvende Stiller en ook de harlekijn uit het circus lijken in een verband te staan dat buiten de tijd om bestaat. Jung heeft voor dit samenvallen van verschillende gegevens die in geen causale samenhang staan, maar toch voor de persoon in kwestie een zinvolle betekenis hebben, de term 'synchroniciteit' gecreëerd. Jung, en met hem ook Lampo, wijst erop dat het causale wereldbeeld door het Westerse denken is ontstaan maar dat het Oosten, b.v. de Chinezen, in vorm van het Taoïsme een denkbeeld heeft dat niet op een causaal verband van feiten is gegrond.

De magisch-realistische eigenschappen in 'Stiller' worden bijzonder duidelijk op plaatsen waar de realiteit vervaagt en de bovenzinnelijke wereld te voorschijn komt en niet meer duidelijk van de realiteit te scheiden is. Een goed voorbeeld daarvoor is de eerste liefdesnacht van Freek en Simone wanneer ze 's nachts geboeid naar

het spel van de beiaard luisteren en de tijd lijkt stil te staan. Een ander voorbeeld voor het verbreken van ruimte en tijd zijn de herstellingswerken in de Kloosterstraat die door "jonge mannen als engelen" zijn uitgevoerd. Het verdwijnen van Stillers lichaam 'ten derden dage' na zijn dood hoort er ook bij.

Lampo heeft het belang van de realiteit voor het magisch-realisme benadrukt. Hij heeft b.v. zijn eigen ervaringen zoals het openbreken van een straat, anonieme brieven enz. in zijn roman verwerkt, maar ook de ruimte waarin het verhaal geplaatst is, berust op realiteit - de oude havenbuurt van Antwerpen zoals Lampo die kent. Hij heeft niet toevallig deze achtergrond gekozen, die buurt met haar historische gebouwen leek hem bijzonder geschikt om ook de ruimte in zijn roman te laten vervagen, waardoor het binnendringen van Stiller in zijn verschillende gedaantes plaats kon vinden. Het raam dat vaak open staat in dit boek, heeft ook de symbolische functie van het laten binnen dringen van de 'andere' realiteit.

Stiller is de hoofdfiguur van dit boek hoewel hij slechts aan het einde zelf optreedt. Hij is de uitbeelding van het Messiasarchetype, archetype van de verlosser. Volgens Jung is Christus het archetype van het zelf, waarin ook de tegenstellingen tot harmonie zijn gebracht. Hij is tegelijk God en mens, geest en lichaam, en heeft een androgyn karakter zoals de theologe Hannah Wolff beweert in haar boek 'Jesus, der Mann'.

Ook in de verhouding tussen Freek en Simone worden magisch-realistische elementen zichtbaar. Simone is het ideaalbeeld van een vrouw, mooi, intelligent en praktisch in huishoudelijke dingen. Ze slaagt erin een behaaglijke sfeer rond om haar heen te scheppen, zodat zich Freek meteen thuis voelt. Simone is de uitbeelding van Freeks anima, een archetype dat in iedere man sluimert. Naarmate een vrouw deze persoonlijke uitbeelding van het collectieve archetype belichaamd, wordt de man verliefd op haar. In 'Stiller' wordt ook gezegd dat zij hem vertrouwd leek en zij daarom elkaar "herkenden". Maar het speelt ook een rol dat zij hem aan zijn moeder doet denken, zijn eerste anima-archetype.

Naast het anima-archetype zijn er ook nog andere archetypen uitgebeeld, b.v. dat van de oude wijze man in Geert Molijn. Dit type kent men uit sprookjes waar hij de jonge mens behulpzaam is, op zijn tocht naar het zelf. De werkmannen in de Kloosterstraat en ook de heer Engel zijn boodschappers en kondigen de andere dimensie aan. Zelfs de harlekijn in het circus heeft een archetypisch equivalent. Na de leetuur van Jung ziet Lampo zelf in de harlekijn een engel des doods, waarentegen de Putte in hem een engel ziet, die symbolisch het sterven en de verrijzenis voorstelt. Volgens Jung is de harlekijn een tweeslachtig figuur dat zowel goed als ook kwaad kan betekenen. M.i. staat hij voor de overgang naar een andere wereld. Ook voor Freek

betekent hij een brug waarover zijn verlossing pas mogelijk wordt. Door de inzinking geeft Freek zich aan zijn onbewuste over en wordt daardoor van zijn angst bevrijd.

De thematiek van het boek wordt al vanaf de eerste pagina duidelijk. Wat op het eerste gezicht op een simpel gesprek tussen de verteller en de lezer lijkt, blijkt vanuit het einde gezien reeds alle elementen te bevatten die voor de verdere ontwikkeling van de gang van zaken belangrijk zijn: de innerlijke spanning tussen de wanhopige man Freek van kort na de oorlog en de nuchtere journalist Freek, die zijn angst tracht meester te worden. Deze spanning tussen Freeks bewuste en onbewuste houding wordt door het verhaal duidelijk en kan door de tussenkomst van Stiller, door diens offerdood, worden opgeheven. Freeks behoefte aan liefde wordt in zijn relatie tot Simone - door toedoen van Stiller - "gestild".

Uit Lamos latere werken blijkt dat hij zich nog steeds bezig houdt met het magisch-realisme. Hij probeert de waarheid van bepaalde mythen op het spoor te komen en koestert een bijzondere belangstelling voor het verhaal over Atlantis, de zonnentempel van Stonehenge en de betekenis van de Graal in de Middeleeuwen.